

Карактеристике васпитања у српској традиционалној култури

Прегледни научни чланак

Слободан Јовић

Самостални истраживач
slobadjov@gmail.com

У раду настојимо да представимо суштинске одлике васпитања у српској традиционалној култури. Одлике васпитања у српској традиционалној култури приказали смо кроз три аспекта. Навели смо најзначајније обичаје који су присутни у српској традиционалној култури, а везани су за дијете и дјетињство. Анализиране су одлике игре, њено мјесто и улога у традицијској култури Срба. Суштинске одлике васпитања у нашој култури огледају се у поступном увођењу дјеце у радни процес, учешћу дјеце у привређивању заједнице, заједничкој бризи о дјеци, старању о томе да задаци повјерени дјеци буду усклађени с њиховим узрастом и способностима.

Кључне ријечи:

васпитање, традиционална култура, игра, дјетињство, обичаји

Characteristics of education in Serbian traditional culture

Slobodan Jović

Independent Researcher, Bosnia and Herzegovina
slobadjov@gmail.com

In this work, we present the essential features of education in Serbian traditional culture. We have presented the characteristics of education in Serbian traditional culture through three aspects. We have listed the most important customs that are present in our traditional culture and are related to children and childhood. The characteristics of the game, its place and role in the patriarchal culture of the Serbs are analyzed. The essential features of education in our culture are reflected in the gradual introduction of children into the work process, children's participation in the community's economy, joint care of children, ensuring that the tasks entrusted to children are aligned with their age and abilities.

In our traditional culture, there are numerous customs related to children and childhood. The most significant are those related to the first step, the first tooth, the first haircut, baptism and midwives. All customs that have the meaning of the first are important, so special care is taken to ensure that they are carried out literally and to the end. If some of these customs are not implemented, it is believed that it can negatively affect the life of the child. Child care begins in the prenatal period. The period of pregnancy is accompanied by numerous taboos that should contribute to the happiness and health of the child. The purpose of customs is to fit the newborn member into the community, but also to establish friendship with supernatural forces.

The game has an important place in education in the traditional culture of the Serbian people. There are numerous games that are played in different regions. There are games that are played by boys, that are played by girls, but also

those that are played by children of both sexes. Play is a significant phenomenon and its role is very valuable in the inclusion of young people in culture. She is the link between the world of adults and the world of childhood. In traditional culture, work and play activities are intertwined. Toys are made from natural materials, which is a great way to learn about the environment and the quality of different materials. Contemporary pedagogical science should reconsider the values and pedagogical potential of children's games. Also, it is valuable to study and find new types of games and their authenticity that arise from the geographical and local specificities of a certain area.

Education in the traditional culture of the Serbs also has its shortcomings, which arise from the significant influence of mythical-magical beliefs, as well as the lack of positive knowledge about childbirth, care and growing up and upbringing of a child. All this led to the practice of certain customs and rituals that can be dangerous for the health and life of the mother and child.

Key words:

education, traditional culture, game, childhood, customs

У блиској прошлости живот сваког појединца текао је према утврђеним нормама патријархалног друштва. Сви значајни догађаји били су пропраћени разноврсним обредима и обичајима, а многи обичаји и вјеровања су пратили рађање и одрастање дјеце (Кајмаковић, 1974, р. 72). Цивилизацијски процеси за посљедицу имају све веће и све радикалније удаљавање људи од природе. Цивилизацијски развој донио је и нарастање човјекове самосвијести, али се и увећала и таштина која посједује рушитељски карактер. Духовна пустош, која је једно од обиљежја савременог доба, у значајној мјери је резултат нашег високог људског ума. Разумом смо удаљили себе и од природе и од својих ближњих, оставши изван досезања религиозности и религиозног мишљења. У свом великом технолошком и научном искорак за собом смо оставили традиционалну културу са њеним дубоко укоријењеним вриједностима (Љубинковић, 2014, р. 44; Zohar & Maršal, 2000, р. 32).

Однос одраслих и дјеце у прединдустријском периоду темељио се на неформалним односима. Кроз живот породице дјеца су узимала учешће у животу друштвене заједнице којој су припадала. Породица је представљала посредничку заједницу између индивидуе и друштва. Посредством породице дјеца су учествовала у свим дјелатностима и ритуалима заједнице. Усвајање културе реализовало се непосредно, док се зрелост постизала конкретним дјеловањем у складу са важећим културним обрасцима (Вогојевић, 2002, р. 20).

За сваку културу је карактеристично постојање неискazanог, имплицитног и народног разумијевања дјетета и његових особина. Свака култура посједује цјеловит, имплицитни модел дјетета на коме се темељи практична брига о дједи, потомству и њиховој социјализацији. Обиљежја поменутог модела условљена су стиливима живљења, начинима привређивања, идеалима, религијским и митским схватањима и вјеровањима. Овај неисказани културолошки модел дјетета, на извијестан начин, одређује начин подизања дјеце и типичан друштвени карактер личности у датој култури (Требјешанин, 1991; Требјешанин & Јованић, 2014, р. 550).

У српској култури постоји богата традиција изучавања народног васпи-

тања и народне педагогије. Најприје су се, на прелазу XIX и XX вијека, у оновременој периодици појављивали извјештаји о обичајима, вјеровањима, пјесмама, причама, успаванкама, цупаљкама везаним за дијете и дјетињство, а који су забиљежени у различитим подручјима која су насељавали Срби. Први покушај систематског приказивања народног васпитања јесте књига Јована Миодраговића *Народна њедајоџија у Срба или како народ наш њодџе њород свој* (Миодраговић, 1914), након чега је услиједила студија Тихомира Р. Ђорђевића *Деца у вјеровањима и обичајима нашега народа* (Ђорђевић, 1990), све до најновије студије Жарка Требјешанина *Преглџава о геџеџеџу у српској кулџури* (Требјешанин, 1991), у којој је на темељу изучавања кратких фолклорних облика приказана слика дјетета у српској традиционалној кулџури. Пажљиво проучавање народног разумџевања васпитања дјетета и дјечје природе је значајно, јер будућност једног народа, као и опстанак његове кулџуре, у доброј мјери, зависи од тога према каквим обрасцима, моделима и узорима, у складу с каквим циљевима, васпитава дјецу и обликује их као личности (Требјешанин & Јованић, 2014, р. 451).

МЕТОДОЛОШКИ ОКВИР ПРОУЧАВАЊА

Методолошки оквир теоријског проучавања обухвата проблем, предмет, циљ и задатке теоријског проучавања. *Проблем* овог теоријског проучавања је анализа и утврђивање карактера и природе васпитања у оквиру српске традиционалне кулџуре.

Предмет проучавања су главна обиљежја васпитања у српској традиционалној кулџури. Главна обиљежја васпитања разматрају се у контексту обичаја и вјеровања везаних за дијете и дјетињство, те кроз сагледавање улоге игре у васпитању у нашој традиционалној кулџури. *Циљ* проучавања је утврдити, разумјети и приказати карактеристике васпитања у српској традиционалној кулџури посредством: а) Приказивања и разумџевања главних обичаја везаних за дијете и дјетињство; б) Приказивања, разумџевања и анализе игре и њених васпитних потенцијала; в) Приказивања и разумџевања позитивних и негативних аспеката васпитања у традицијској кулџури српског народа.

У проучавању је примијењена метода теоријске анализе и синтезе. Ова метода је примијењена у циљу анализе доступних текстова о поимању васпитања у српској традицијској кулџури. Главни истраживачки поступак који је примијењен је анализа садржаја, а примијењен је с циљем квалитативне анализе проучаваних текстова. Анализирани су текстови који припадају секундарној литератури, па с тога, треба узети у обзир недостатке изворне грађе на основу које су поменути текстови настали.

РЕЗУЛТАТИ ПРОУЧАВАЊА

Осврћ на обичаје, ритуале и вјеровања везане за дијете у српској традиционалној култури

Брига за потомство у традиционалној култури Срба почиње још у пренаталном периоду. Вријеме трудноће је у свим културама пропраћено многим забранама које трудница треба да испоштује. Већ прије трудноће почиње магијска брига за потомство, која се огледа у разноврсним древним радњама везаним за плодност (Требежанин, 1991, р. 21). Смисао и циљ склапања брака, у прошлости у српској култури, био је добијање потомства. Дјеца су била реалан ослонац за живот у будућности. Представљала су утјеху у тегобном животу препуном искушења и свакојаким изазова. Још током свадбеног церемонијала реализовали су се ритуали за које се вјеровало да ће допринијети плодности супружника: док се млада испраћа из куће родитеља, додају јој мушко дијете (Марјановић, 2013, р. 35). Човјечанство је одувijek велики значај придавало продужетку врсте. Рађање дјетета се готово у свим подручјима свијета обиљежава посебним ритуалним радњама. У бројним религијама немање потомства се доживљава као велика бојжа казна. Сви народи на посебан начин брину о дјечи, воле их и подижу (Кон, 1991, р. 87). У српском народу, у српској култури, потомство се доживљава као велика радост, благодет и срећа. Рађање дјетета представља велику радост, како за родитеље, сроднике, али и за друштво у цјелини. Када се роди дијете, тај радосни догађај се огласи (Ђорђевић, 1990, р. 123).

Обреди трудноће и порођаја се обично реализују тако што чине једну цјелину. Најчешће се прво изводе обреди одвајања којима се трудница издваја из цјелине друштва и породичног амбијента, а понекад и из друштвеног сегмента који чине припаднице истог пола. Потом слиједе обреди трудноће у ужем смислу који представљају прелазни период. Обреди порођаја имају циљ да се жена поново прими у заједницу којој је претходно припадала, односно да јој се обезбеди нови положај у друштву, што се посебно догађа ако се ради о првом порођају или о мушком дјетету (Van Genep, 2005, р. 49).

Приликом рођења дјетета, одлазило би се по „свету воду“ или „знамење“, у цркву, приликом чега свештеник дјетету даје привремено име, које се користи све до чина крштења. Пренаглашено весеље и прекомјерна радост се сматрају пожељним понашањем, јер се вјерује да то удаљава негативне силе од мајке и дјетета, под чијим су они, по вјеровању, утицајем, особито у првих четрдесет дана по рођењу. Стога се у овом периоду посебно води рачуна о дјетету и мајци и предузимају се одређене радње да би их заштитиле од злих сила (Марјановић, 2013, р. 37). У мајевичком крају, када се дијете роди, ради одбране од урока, прва три-четири дана, с обје стране главе дјетету стављају гребене, а под главу вуне и књижицу „Сан Богомајке“, бијелог лука и мало тисовине (Filipović, 1969, р. 159).

У српској традиционалној култури од прворазредног значаја су сви обреди који имају обиљежје „првог“: „први зуб“, „прво задојавање“, „прво шишање“, „први корак“. Зато је потребно, према народном вјеровању, да се обичаји уз ове активности доследно спроведу. Прво купање, прање главе, и друге радње везане за дијете, иако имају своје хигијенско оправдање, вјероватно да истовремено припадају обредима одвајања од мајке, као што овој групи обреда припадају они у којима се дијете преноси изнад нечега или се провлачи кроз нешто или испод нечега (Van Gener, 2005, p.62).

Прво задојавање представља значајан обред у српској традиционалној култури. У претходном периоду, по правилу, није га обављала дјететова мајка, већ нека друга жена, дојиља из сусједства. Жена која ће задојити дијете, била је пажљиво бирана што свједочи о значају који је народ придавао овом чину. Било је значајно да тој жени претходно нису умирала дјеца, да посједује добре особине, да је узорна. Значајно је било да се дијете први пут задоји десном дојком, јер у супротном може постати љевак, што се задуго у нашем народу сматрало за негативну карактеристику. Вјерује се да се дјетету приликом првог задојавања трајно утискују особине које су значајне, па се овом обреду посвећивала пажња, а пошто је ријеч о првом узимању „овоземаљске“ хране, то и јесте веома важан догађај (Ljubinković, 2014, p. 113).

Бабине представљају стари обичај који се састоји у ритуалном обиласку и чувању дјетета и мајке. Ту посјету обављају сродници и комшије у првим данима послје рођења дјетета. Назив „бабине“, по свему судећи, је повезан са прамајком Terra mater. Суштина обичаја је у слављењу рађања, слављењу правремена и рађања прачовјека. Овај обичај је забиљежио и Алберто Фортис, писац драгоцјеног путописа по балканским просторима: „Пригодом порођаја, особито првога, сви рођаци и сродници шаљу родили на дар јела од којих се после зготови вечера звана бабине“ (Fortis, A. prema: Ljubinković, 2014, p. 117). Посјете породиљи и новорођенчету одвијају се у два наврата у знатним временским размацима. Прве посјете се одвијају непосредно након порођаја и називају се „мале бабине“. Оне су скромне и у погледу званица, али и у погледу даривања и чашћавања позваних. У овим посјетама учествују искључиво жене. На „великим бабинама“ које се приређују прије него што дијете напуни годину дана учествују и жене и мушкарци који су сродници дјетету и породиљи. „Мале бабине“ су намијењене једним дијелом породиљи, али и новорођеном дјетету. Породиљи се доносе понуде у јелу и пићу које треба да је оснаже да би се што прије опоравила, а и да реално и магијски утичу на то да има млијека којим би хранила дијете. Веома је раширено схватање да су те прве посјете, уколико су намијењене дјетету, њему уистину и неопходне, па ако изостану, то лице не ступи у брак, онда би се прибјегавало накнадним бабинама, иако су они већ у одраслом добу (Filipović, 1991, p. 456).

Кршћење је један од најзначајнијих обреда у периоду дјетињства, у српској традиционалној култури. Све до обреда крштења, по народном вјеровању,

дијете је „нечисто“ и налази се под утицајем ђавола, док се чином крштења дијете предаје власти доброг божанства. Главни носилац овог обреда је кум, он је у српској традиционалној култури свето лице и земаљски заступник Дабога, древног божанства. Кум давањем имена, дјетету даје легитимитет и свечано га уводи у окриље породице и племенске заједнице (Trebješanin, 1991, p. 364).

Прво шишање је у српској народној култури важан догађај. Овај обичај се још назива и шишањем или стрижењем, плетиво, плетење или настругивање. Све до првог шишања, дјетету се не шиша коса. Пожељно је да се прво шишање обави о каквом великом празнику или недјељом, а обавља се прије поднева док дан „напредује“. Важно је да шишани кум буде узорна особа, особа коју красе врлине (Ljubinković, 2014, p. 140). На подручју Мајевице постоји вјеровање да дјецу не треба шишати прије него што напуне годину дана, а обично се први пут шиша око друге или треће године. Одсјечена коса приликом првог шишања односи се у воћњак и ставља у рачве младе воћке (Filipović, 1969, p. 159). Прво шишање дјетета представља успостављање везе између људи и виших сила. Људи вишим силама упућују разноврсне дарове, а коса дјетета је симбол животне снаге и виталности. Стрижба симболизује приношење жртве која је млада и неукаљана, која се из сфере профаног нуди сфери сакралног. Заузврат, људска заједница добија заштиту, што симболизује дар који кум поклања постриженику (Gavrilović, 1978, p. 134).

Постоји сагласност око тога да све културе у свијету рађање дјетета доживљавају као радостан и изузетан догађај што се обиљежава различитим радњама ритуалног и религијског карактера. Што је нижи ниво друштвене развијености заједнице, знатнији је утицај митског и магијског мишљења на свакодневни живот. Упркос томе, бројни ритуали, обичаји и вјеровања, у истом, сличном или измијењеном облику одржали су се и до данашњих дана. Руски етнолог Кон (Кон, 1991) истицао је да сви народи воле дјецу, старају се о њима, брину се и подижу их, што је истовијетно и у српској култури, гдје рођење дјетета представља велику радост и благодет за родитеље, сроднике, али и фамилију у цјелини (Ђорђевић, 1990). Жарко Требјешанин говори о два модела поимања дјетета која се могу уочити у нашој патријархалној култури: митско-магијски модел схватања дјетета, по коме је оно слабо, незаштићено и негативним силама угрожено створење, коме су неопходни магијска помоћ за вријеме, трудноће, приликом порођаја и посебно четрдесет дана након доласка на свијет; световни модел схватања дјетета утемељен је на искуству и више наликује теорији личности. По овом моделу је дијете *animal educandum*, тј. створење које без родитељске бриге, његе и упућености на одрасле не може постати човјек (Trebješanin, 1991, pp. 371–372).

Термин „обреди прелаза“ увео је у научну терминологију Арнолд ван Генеп [Van Gennep], настојећи да овом синтагмом обухвати обреде који прате сваку промјену, мјеста, стања, друштвеног положаја и доба (Van Gennep, 2005). Овај

хеуристички изузетно драгоцен и плодан појам уноси ред у мноштво разностраних ритуала и магијских радњи, којима се обиљежавају поједине тачке човјековог развоја. Жарко Требјешанин појам „обреди прелаза“ инвентивно упошљава у сврху тумачења и разумијевања бројних обреда и ритуала који су постојали и постоје у традицијској култури нашега народа. Тако обреди прелаза попут поступаонице, ритуалног запајања, одношења дјетета око куће, бацање млијечног зуба на кров, ношење момчаника и поигравање у колу, имају улогу да означе и магијски подрже битне промјене у дјечјем развоју. Обреди прелаза представљају универзални културолошки одговор на биолошки процес сазријевања, указујући на чињеницу да развој дјетета не протиче без тешкоћа и праволинијским током, већ да постоје тешкоће приликом преласка из једног у други ступањ. Стога је улога ових обреда да укажу на осјетљиве моменте у дјечјем развоју, али и да потпомогну у превазилажењу критичних мјеста у развоју дјетета (Trebešanin, 1991, p. 366).

У традицијској култури српског народа постојали су и обичаји везани за дијете и дјетињство, а чије је примјењивање могло бити опасно по живот дјетета и мајке. Однос према дјетету након његовог рођења указује на вјеровање у неопходност додира са земљом. Из тих разлога, жене су се порађале стојећи или клечећи. У ужичком крају су се некада, невезано за временске прилике, жене увијек порађале напољу, тако да су зими разгртале снијег да би дијете дотакло земљу. Обичај да дијете непосредно након рођења дотакне земљу или да га заложу земљом загребаном с мјеста гдје је пало по рођењу, симболизује припадност дјетета земљи (Jovanović, 2005, p. 56).

Усљед слабих хигијенских услова који су преовладавали у тзв. примитивном друштву, жена се за вријеме порођаја налазила у сталној опасности. Зато се пази на њено понашање у периоду трудноће, па јој се забрањују или ограничавају активности које би могле да је угрозе за вријеме порођаја. Пошто је у неразвијеним људским заједницама постојао низак степен позитивног знања о процесу рађања дјетета, забране и ограничења темељили су се на религијским и магијским радњама. У нашем народу су у прошлости услови за порођај били веома лоши, што је доводило до велике смртности породиља. Однос осталих чланова заједнице према трудници није био задовољавајући. У многим подручјима она није била поштеђена тешких физичких послова све до сам порођај, па се често догађало да се породи на њиви радећи тешке пољске послове (Bandić, 1980, p. 52).

Дјечја игра и њена васпитна вриједност у српској традиционалној култури

Дјечја игра је феномен који је непосредно повезан са васпитањем у традиционалној култури. Игра је феномен који је одувijek представљао активност значајну за одрастање, васпитање и образовање. Игре припремају дјецу за радне активности, за улоге одраслих чланова заједнице. Посредством игре дијете бива оспособљено за узајамне релације са другом дјецом, као и са

одраслима. У традиционалном друштву најважнија активност била је постепено укључивање у свакодневне послове породичне заједнице, услед чега игра и рад нису биле засебне активности, већ су били испреплетени. Игре су представљале пратећи аспект радних активности дјеце. Одвијале су се у природном амбијенту, на пашњацима и ливадама, гдје су дјеца чувала стоку. Играчке су израђиване од природних материјала (од дрва, кравље или козје длаке, земље, глине и сл.). Половином прошлог вијека се појављује и метални новац као реквизит у дјечјим играчкама (Туфекчић, 2010, р. 226).

Традиционалне дјечје игре посједују одређену аутономију у односу на доминантну и владајућу званичну културу одраслих. Дјечје игре се најчешће реализују у природном амбијенту, на простору оивиченом каменом или линијом уцртаном на земљи. У оквиру тог издвојеног простора важе посебна правила понашања. Игра је у временском смислу одвојена од свакидашњег временског тока (Требјеџанин, 1991, р. 333). Традиционалне дјечје игре су у процесу васпитања имале посебну улогу. Оне спадају у ред индиректних облика социјализације, јер се посредством игре развијају сви аспекти личности дјетета. Неодвојив су дио народне културе, у њима се чува богато педагошко искуство претходних генерација. Могу бити веома погодне за подстицање социјалног развоја дјеце, као и за усавршавање и његовање дјечјих способности, јер осмишљавају и обогаћују живот дјеце, подстичући радост, чулна, духовна и моторичка задовољства. Ове игре спадају у ред спонтаних облика социјализације, јер нису припадале методама које су прописивале званичне државне и просвјетне власти. Васпитни садржаји традиционалних дјечјих игара усаглашени су са неписаним правилима патријархалне заједнице и бивали су усклађени са потезима подизања дјеце у сеоској средини, тако да оне представљају један од најуспјешнијих васпитних модела у традиционалним заједницама. Посредством њих су преношени експлицитни и имплицитни садржаји народне културе, услед чега имају несумњиве педагошке и социјализацијске вриједности (Krel, 2005а, р. 353).

Дјевојнице су се, у прошлости, играле луткама, умањеним посуђем или намјештајем. Данас су код дјевојчица такве играчке све рјеђе. У прошлости су се дјечаци играли дрвеним пушкама, коњићима и умањеним алатима. Дјевојнице су се, играјући се оновременим играчкама, посредством игре, спремале за улогу мајке и домаћице, за унутрашњу, проксималну бригу о својима, а дјечаци су се спремали за улогу оца и домаћина, тј. за спољну, дисталну бригу о својима (Mirić, 2022, р. 249).

Посредством игре дјеца овладавају неопходним знањима и вјештинама чиме стичу већи углед и положај у породичном амбијенту. Укључивање дјеце у производни процес подстиче осјећај одговорности и способности рјешавања проблема у тешким ситуацијама. Такође, подстиче осјећање солидарности, заједништва и спремности на сарадњу у обављању заједничких послова (Krel, 2005а, рр. 361–362).

Опонашање живота одраслих је универзална дјечја игра која почиње још у најранијем периоду. У готово свим друштвима дјеца се играју тако што опонашају родитеље. Она се играју користећи играчке које вјерно представљају куће, намјештај, кухињску опрему, бебе, чланове породице, али и импровизују са материјалима који им је доступан. Структура игре често је у имитирању активности одраслих чланова заједнице, а садржај и начин игре варирају кроз различите културе (Chanani & Francis, 1991, pp. 17–18).

Јован Миодраговић је, служећи се различитим критеријумима, све игре које су присутне у српском народу, класификовао у неколико категорија: Према роду – мушке и женске; према броју – колико играча игра; према времену – дању и ноћу; према узрасту – да ли их играју млађа или старија дјеца; према начину – како се играју; према средствима – чиме се играју. Дакле, суштински критеријуми на којима темељи своју типологију су род, број, вријеме, мјесто, начин, средство извођења и узраст учесника у играма, што говори о хетерогености у погледу приступа појму традиционалних дјечјих игара. Из тих разлога је дошло до велике дисперзије у погледу класификовања и систематизације игара што је довело до тога да неке категорије игара буду недоречене. Стога и сам Миодраговић наглашава чињеницу да се неке од игара не могу сврстати ни у једну класификацију, јер својим одликама превазилазе оквире постављеног теоријско-методолошког оквира (Миодраговић, 2009, p. 229).

Миодраговић је почетком прошлог вијека истицао неопходност игре, тврдећи да је она неопходна, јер потпомаже тјелесни развој, изоштрава око, ухо и разум и утиче на „ломљење“ језика. Из тих разлога, дјечје игре се могу сврстати у умни развитак, али постоје и оне игре којима се јачају извијесне врлине, како личне или индивидуалне, тако и друштвене или социјалне, па се могу уврстити у морални развитак (Миодраговић, 2009, p. 229).

Милан Ђ. Милићевић наводи следеће традиционалне српске дјечје игре: „вина“, „крмачице“, „с коња на магарца“, „чик-чорбе“, „у кога су оштре маказице“, „радибаде“, „разбиграда“, „кошница или пчела“, „пиљака“, „лопте или шукања“, „клина“, „кућања или купа“, „ћизе“, „ћулања“, „жмуре“, „сунца и месеца“, „лончића“, „скакања“, „мотке“, „камена“, „бразде“ и „итре“ (Милићевић, 1984, pp. 224–245), док је Никола Беговић забиљежио и описао ове игре којих се играју дјеца у српском заграничном подручју: „чабар воде и чабар соли“, „ћизе“, „попови“, „писмо, зец“, „сламка“, „комкање“, „жмиркање“, „пити вино“, „како прсти говоре“, „пипавица пипа“, „титрање“, „свињкање“, „котурање“, „мишање“, „копчање или ковчање“, „лоптање“, „ножање“, „топкање“, „скока јуначкога“, „дерати јарца“, „стајати на глави“, „правити коло“, „со вагати“, „кукуруз“ (Беговић, 1986, pp. 299–315).

У селу Товаришево, у Војводини, дјечаци се играју следећих традиционалних игара: „ћушкања“, „чилегања“, „пинцика“, „обарања цара“, „обарања чуњева“, „набацивања карика на стубић“, „потезања конопа“. Учествујући у

поменути играма, служећи се помоћним предметима, оспособљавали су се за њихову употребу у свакодневном животу, док су у традиционалним играма које су се реализовале без реквизита („трчање“, „скакање“, „труле кобиле“), усавршавали различите моторичке способности. Дјевојчице су се играле играма имитативно-драмског карактера у којима преовладавају представљање и игре улога, као и увјежбавање и прихватање социјалне улоге и начина понашања који се сматрају пожељним за женске чланове заједнице. Типичан примјер је игра дјевојчица са луткама, које су најчешће направљене од кукурузовине, вуне, кудеље или тканине. У ту врсту игара спадају и игре у којима дјевојчице справљају од блата и земље разне врсте хране опонашајући тако спремање хране у реалном животу. Играјући се играчкама-моделима, који често представљају вјерне копије оригинала алата неопходних за рад, дјеца су се припремала за примјену оригиналних предмета. Једна од распрострањених и радо играних игара оваквог типа је „биг и треш“, у којој су дјеца опонашала вршидбу (Krel, 2005a, pp. 362–363).

Проучавање и истраживање традиционалних игара омогућава откривање и разумијевање циљева и метода васпитног процеса, али и саме суштине традицијске културе, као и видове њеног очувања и преношења. У традиционалним дјечјим играма, дјеца су примаоци, али и преносиоци, ствараоци и извођачи културних садржаја, чиме доприносе обogaћивању културне баштине. Основ за правилно проучавање дјечјих игара је у њиховом разматрању у контексту традиционалне културе и дјечјег фолклора друштвене заједнице из које потичу.

У сеоским подручјима гдје се становништво доминантно бави сточарством и обрадом земље, као основним обликом привређивања, традиционалне дјечје игре су у великој мјери, биле прилагођене оваквом типу привреде. Преовладавале су оне игре које су дјеца могла изводити чувајући стоку. Игре су повезане са амбијентима у којима се реализују. Дobar примјер могла би бити игра „земље“, у којој се за циљ играчима намеће да уз исказивање умјешности и поштовање правила, стекну контролу над што већим дијелом играчког простора и на тај начин дођу до побједе (Krel, 2005b, p. 233). Поменута игра играчима који у њој учествују, попут одређене формуле, шаље поруке о значају посједовања обрадиве земље, што се сматра најважнијом социо-економском вриједношћу те заједнице. Поједине игре упућују на повезаност привредних и игровних активности. Тако, на примјер, игра „набацивања поткова“ својом терминологијом, реквизитима и радњом асоцира на снажну повезаност привредних и игровних активности у сеоској средини.

Садржаји и структуре традиционалних дјечјих игара посједују дубоко усађена манифестна и скривена значења и поруке којима локална средина припрема дјецу за учешће у заједници. Такмичарске игре су значајан вид социјализације посредством кога појединци, на видљив или симболичан начин, посредством иконичког значењског система, усвајају друштвено

пожељне ставове и социјалне норме којима је одређено понашање одраслог мушкарца у патријархалном друштву (Krel, 2005b, p. 11).

Дјечје игре су изузетно занимљиве за сакупљање и истраживање, јер „прате моду“, реагујући на све промјене у друштву и постајући, у одређеној мјери, „огледало друштва“. Поједине игре су изобичајене, поједине су опстале у изворном облику, а неке су преобликоване у одређене спортове. Сакупљачка традиција, када је ријеч о традиционалним дјечјим играма на овдашњим просторима, сеже у XIX вијек. Познати су сакупљачки напори Вука Стефановића Карацића, Милана Ђ. Милићевића, Николе Беговића, Јована Миодраговића, Тихомира Р. Ђорђевића и других, који, упркос теоријским и методолошким недостацима, имају велики значај и представљају полазну основу за изучавање дјечјих игара у нашој култури.

Суштинска обиљежја васпитања у српској традиционалној култури

Народно схватање васпитања се конституисало у далекој прошлости и претходи научној педагошкој мисли. Традицијско поимање васпитања постоји колико и сам народ, и представља свеобухватност емпиријских података и знања о питањима васпитања која се усмено преносе и укључују у васпитну дјелатност. У васпитању у традиционалној култури значајну улогу има народно стваралаштво, сачувано у бајкама, пословицама, загонеткама, питалицама, успаванкама, пјесмама, цупаљкама и другим народним књижевним формама. У народном стваралаштву се чува мудрост која указује на правилан однос према себи, природи и другоме. „Народни песник као да још чини једно с природом око себе, још чује како цвеће расте, како се пиле леже из јајета, како се звезде множе“ (Рога, 1999, pp. 5–8).

У свим културама и народима фолклор се по својој суштини првенствено обраћа најмлађима. Народне умотворине су пријемчиве дјеци можда и зато што су она подмладак заједнице, посебно погодан за најранија и најдубља духовна искуства. Без посредовања најмлађима, те умотворине би умногоме изгубиле смисао постојања. Дух племена се у периоду дјетињства завјештава будућности. Народне успаванке одзвањају у човјечјем слуху још од најранијег периода живота, приче и пјесме нам се усађују у душу као знамење народне душевности. Дјечја литература је понајвише од свих књижевних облика укоријењена у фолклору (Данојлић, 2004, p. 11).

Значај усмене књижевности као средства васпитања састоји се и у томе што народне приче, пјесме, бајке и предања нису морализаторске и експлицитно дидактичне, већ њихова поучност почива на естетској суштини текста. Ријеч је о литератури која се не може свести на поједностављена васпитна упутства за исправно поступање и понашање. У њима је на умјетнички начин представљен посебан поглед на свијет, људе, добро и зло, праведност и неправедност. У народном стваралаштву показано је саосјећање према слабима и немоћнима. О нејаким брину натприродне силе и племенити људи, сиро-

машни и слаби на крају постану јаки и имућни, а потлачени се ослобађају ропства. Насилници бивају примјерено кажњени (Требјеџанин, 1991, р. 346).

Посебно се води рачуна о брижном односу према дједи, према слабима, према сиромашнима, а придаје се значај поштовању хране и старијих чланова заједнице. Подстичу се одређене особине личности, попут вредноће, љубави према раду, скромности, стрпљивости, истинољубивости и др. Суштина традицијског схватања васпитања сачувана је у обичајима, обредима, усменом народном стваралаштву. Васпитање је било уткано у саму суштину народног живљења. Сав контекст је васпитавао и сви су васпитавани. Васпитавали су не само људи, већ посредно и цијела заједница и природно окружење (Туфекчић, 2012, рр. 37–39).

У породици која је производна заједница дијете посједује одређени економски статус. Посједује вриједност у очима родитеља и у својим сопственим. Због другачијег ритма живљења и философије живота, дјеца нису на сметњи одраслима. Она се доживљавају као истинска помоћ у садашњости и подршка у будућности. Васпитање је било нераскидиво повезано са животним контекстом. Оно је произишло из стварних и симболичних односа који су се одвијали између дјеце и одраслих. То је стварало предуслове за спонтану социјализацију дјетета, која је била природна и неосјетна, а развој дјетета се одвијао постепеним урастањем у улоге одраслих. Сво знање неопходно за васпитање било је уграђено у уобичајени однос према дједи, у обичаје и вјеровања. Процес деконтекстуализације васпитања довео је до тога да из васпитне дјелатности ишчезне овај концептуални ослонац (Марјановић, 1987, рр. 18–20).

У патријархалној култури Срба, у сеоској средини, дјетињство је период до напуњене петнаесте године. Та граница, у зависности од регије или етничке средине, може да варира између четрнаесте и шеснаесте године, али углавном свуда у истом периоду се окончава дјетињство и започиње младалачки период. Дјеца у нашој традицијској култури припадају домену жене, а нарушавање тог обичаја се сматра срамним за мушкарца. Сва брига за сасвим малу дједу је на мајци, која их чува, пере, повија, храни, одјева, носи и кажњава за ситније преступе. Услед одсуства оца из непосредне близине дјетета, дјеца се у раним годинама снажније емотивно вежу за мајку. Посебно важну улогу мајка има у васпитању женског дјетета, јер се у традиционалној култури идентификација по полу дословно спроводи (Љубоја, 1988, р. 14). Најважнија улога жене у традиционалној породици била је подизање и васпитање дјеце. Код дјетета је развијала хигијенске и радне навике, марљивост, уредност, подстичући им осјећање љубави према родитељима, браћи, сестрама, сродницима, праведности, традицији, истини и поштењу. Својом благом ријечју, тихом и посвећеном природом и неприкосновеним ставовима, мајка је била главни васпитач подмлатка (Živković, 1985, р. 70).

Послије родитеља, чак и више од оца, о дједи се старају дједови и баке. На

подручју Црне Горе догађа се да дјецу васпитава и подиже бака, очева мајка, јер највише времена с њима проводи, док их мајка, углавном, доји и пере. Слично као и мајка, а понекад и више од ње, бака је према унуцима блага, њежна и попустљива. Дјеца изузетно воле бабу и дједа, јер су према њима добри и благи, што се с њима слободно играју, а дјеца се од њих највише надају радостима (Trebješanin, 1991, p. 21).

У студији Жарка Требјешанина (Trebješanin, 1991) која се бави поимањем дјетета и његовим одрастањем у традицијској култури код Срба, истакнуто је, на темељу анализе фолклорних књижевних облика, да у васпитању дјетета тјелесна казна има значајно мјесто. У погледу односа награде и казне, етнографска грађа указује да су родитељи у Србији у погледу награда знатно рестриктивнији, јер се руководе ставом да благост у васпитању „квари децу“. Код физичког кажњавања постоји широк репертоар казни које родитељи примјењују (Trebješanin, 1991; Jović, 2021). Кажњавање је васпитни поступак који се често примјењивао у нашој традицијској култури. Преовладавало је схватање да дијете неће постати ваљан човјек, уколико не буде кажњавано. „У Србији народна теорија и пракса васпитања незамисливе су без телесног кажњавања [...] Батине, с обзиром на пол детета, такође су неравномерно заступљене. У патријархалној култури родитељи далеко чешће бију мушку него женску децу“ (Trebješanin, 1991, pp. 323–234). Вера Ерлих је у првој половини прошлог вијека испитивала одлике југословенске породице, у оквиру чега се бавила и проблематиком физичког кажњавања дјецe. Налази проучавања су показали да су физичке казне распрострањене, да се уобичајено примјењују у више од двије трећине породица, те да су најблаже на територији Македоније, а најстрожије на простору Србије (Erlüh, 1971, p. 78; Jović, 2021, p. 90).

Поред пословица и изрека које афирмативно говоре о дјетету и дјечјој природи, које прослављају рођење дјетета, постоје и пословице које саопштавају о мање лијепој природи дјетета: „Ђеца су неверна дружина“ (Karadžić, 1935), „Ђеца су сухи град“ (Karadžić, 1935), „Ђеца су невјерна војска“ (Karadžić, 1935). Постоје и бројне изреке и пословице које свједоче о томе да се у нашој традицијској култури са више симпатија гледа на рођење мушког, него женског дјетета: „Када се мушко роди, све до чивије у кући се радује, а када се роди женско, само се метла радује, а све друго плаче“ (Protić, 2004, p. 144), „Житни купац и ђевојачки отац не могу срећни бити“ (Karadžić, 1935). Жене и женска дјеца остајали су на маргинама друштвеног утицаја. Мушко дијете је остајало на маргини само до одрастања. Овакав однос мушко – женско, владао је и на двору и у сиротињској колиби. Помак у свакодневном животу жена десио се на двору кнеза Милоша 27. јануара 1838. године захваљујући кнегињи Љубици, када су жене по први пут сјеле за трпезу заједно са мушкарцима. Женама је у Србији све до 1730. године било забрањено да улазе у цркву (Marinković, 2013, p. 28).

Посебно за вријеме великих пољопривредних радова, у традиционалној породици, о дјечи брине једна жена из породице која има улогу старатеља, а не васпитача. Дјеца се на раном узрасту укључују у економски живот заједнице. Период потпуне безбрижности је релативно кратак. Дијете, најприје, добија једноставна задужења за чије обављање нису потребни велика снага, ни посебна обука. Дјеца већ са пет, шест година добијају прве радне обавезе. Најприје чувају живину и стоку, а када ојачају, око петнаесте и шеснаесте године, обављају и тешке пољопривредне послове: орање, копање, плашћење, жетва и сл. Женска дјеца се обучавају и у изради ручних радова. Најприје се обучавају у једноставним радовима, као што су крпљење и плетење, а потом прелазе на вежење и сложено ткање. Упућивање и прихватање радних активности за дјецу не значи губитак слободе и безбрижности. Укључивање у привређивање подразумијева удио у одговорности, али не и нагли прелазак из свијета дјетињства у обавезујући свијет одраслих. Дијете постаје одговорно за оне послове за које је задужено, те веома лако бива упућено да се ослања на сопствене снаге. Послови које дјеца обављају нису тешки, па остављају могућност за слободно кретање и играње. Посредством рада и игре, дјеца се упућују да буду самостална и да испуњавају обавезе. Помоћу играчака које праве од природних материјала које проналазе у околини, дјеца се упознају са радом и руковањем неопходним пољопривредним алаткама за ручни рад (Љубоја, 1988, pp. 19–20).

ЗАКЉУЧАК

У традицијској култури Срба постоје бројни обичаји везани за дијете и дјетињство. Најзначајнији су они који су везани за први корак, први зуб, прво шишање, крштење и дабине. Значајни су сви обичаји који имају значење првог, па се посебно води рачуна да се они спроведу дословно и до краја. Уколико се неки од ових обичаја не спроведу, вјерује се да то може негативно утицати на живот дјетета. Брига за дијете почиње још у пренаталном периоду. Период трудноће пропраћен је бројним табуима који треба да допринесу здрављу и срећи дјетета. Смисао обичаја је у уклапању новорођеног члана у заједницу, али и успостављање пријатељства са натприродним силама.

Игра има значајно мјесто у васпитању у патријархалној култури. Постоје бројне игре које се реализују у различитим крајевима. Постоје игре којима се играју дјечаци, којима се играју дјевојчице, али и оне којима се играју дјеца оба пола. Игра је значајан феномен и њена улога је веома драгоцјена при укључивању подмлатка у културу. Она је спона између свијета одраслих и свијета дјетињства. У нашој традиционалној култури радне и игровне активности су испреpletене. Играчке се израђују од природних материјала што је одличан начин за упознавање околине и квалитета различитих материјала. Савремена педагошка наука требало би изнова да преиспитује вриједности и педагошки потенцијал различитих традиционалних дјечјих игара. Такође,

драгоцјено је проучавање и проналажење нових врста игара и њихових аутентичности које произилазе из географских и локалних специфичности одређеног подручја.

Васпитање у традицијској култури Срба има и својих мањкавости које произилазе из значајног уплива митско-магијских вјеровања, као и недостатка позитивних знања о порођају, њези, одрастању и васпитању дјетета. Све то је условило практиковање појединих обичаја и ритуала који могу бити опасни по здравље и живот породиље и дјетета.

Литература

- Jović, S. (2021). Fizičko kažnjavanje djeteta: od Sumera, Samerhila do danas. *Sineza* 2(2), 83–94.
- Bandić, D. (1980). *Tabu u tradicionalnoj kulturi Srba*. BIGZ.
- Begović, N. (1986). *Život Srba graničara*. Prosveta.
- Bogojević, S. (2002). *Stilovi vaspitanja*. Filozofski fakultet.
- Chanan, G., & Francis, H. (1991). *Igračke i igre dece sveta* (J. Stojić, prev.). Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Danojlić, M. (2004). *Naivna pesma*. Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Đorđević, T. (1990). *Deca u verovanjima i običajima našega naroda*. Idea–Prosveta.
- Erlih, V. (1971). *Jugoslavenska porodica u transformaciji*. Liber.
- Filipović, M. (1969). *Majevica s osobitim obzirom na etničku prošlost i etničke osobine majevičkih Srba*. Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine.
- Filipović, M. (1991). *Čovek među ljudima*. Srpska književna zadruga.
- Gavrilović, Lj. (1978). Struktura i funkcije obrednog šišanja (strižbe). *Etnološke sveske*, 1, 132–141.
- Jovanović, B. (2005). *Magija srpskih obreda*. Narodna knjiga.
- Kajmaković, R. (1974). *Semberija: etnološka monografija*. Zemaljski muzej.
- Karadžić, V. S. (1935). *Srpski rječnik*. Štamparija Kraljevine Jugoslavije.
- Kon, I. S. (1991). *Dete i kultura* (B. Marković, M. Marković, prev.). Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Krel, A. (2005a). Tradicionalne takmičarske dečje igre kao instrument socijalizacije dece u Tovariševu. *Glasnik Etnografskog instituta SANU*, 53(1), 351–364.
- Krel, A. (2005b). *Dečje igre*. Srpski geneaološki centar.
- Ljubinković, N. (2014). *Naši daleki preci*. Srpska književna zadruga.
- Ljuboja, G. (1988). *Deca u tradicionalnoj kulturi*. Etnografski muzej.
- Marinković, S. (2013). Viđenje deteta i detinjstva iz ugla narodne pedagogije. *Zbornik radova učiteljskog fakulteta u Užicu*, 16(15), 23–36.
- Marjanović, V. (2013). Običaji životnog ciklusa kod Srba u Bačkoj. *Glasnik Etnografskog muzeja*, 77, 29–54.
- Marjanović, A. (1987). Protivrečna pitanja javnog vaspitanja predškolske dece. *Predškolsko dete*, 1-4, 11–26.
- Milićević, M. (1984). *Život Srba seljaka*. Prosveta.
- Miodragović, J. (1914). *Narodna pedagogija u Srba ili kako naš narod podiže porod svoj*. Zadužbina Ilije Milosavljevića Kolarca.
- Mirić, J. (2022). Lutke i druge igračke. *Bokatin dijak*, 11(2), 248–252.
- Popa, V. (1999). *Od zlata jabuka*. Rad.
- Protić, D. M. (2004). *Jelićanke, poslovice i izreke iz Dragačeva, Čačka i okoline*. Etos.
- Trebješanin, Ž. (1991). *Predstava o detetu u srpskoj kulturi*. Srpska književna zadruga.
- Trebješanin, Ž., & Jovanović, G. (2014). Promena u shvatanju deteta u srpskoj kulturi u poslednjih dvadeset pet godina. *Primenjena psihologija*, 7(4), 549–563.
- Tufekčić, A. (2010). Etnopedagoški prikaz tradicijskih dječjih igara s Majevice. *Školski vjesnik*, 59(2), 223–240.
- Tufekčić, A. (2012). *Osnove etnopedagogije*. Dobra knjiga.
- Van Genep, A. (2005). *Obredi prelaza* (J. Loma, prev.). Srpska književna zadruga.
- Zohar, D., & Maršal, J. (2000). *SQ duhovna inteligencija, krajnja inteligencija* (Lj. Petrović, prev.). Svetovi.
- Živković, G. (1985). Uloga i položaj žene u tradicionalnoj porodici. *Etnološke sveske*, 6(6), 67–71.

